

УДК 159.955:13

Людмила Калічак, аспірант кафедри культурології та українознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНІХ ЗАВДАНЬ

У статті йдеться про основне завдання сучасної системи освіти – формування всебічно розвинутої особистості, здатної протистояти повсякденним проблемам та знаходити шляхи їх вирішення. Особлива увага звернена на проблему розвитку мислення людини під час навчання та роль активної мисленнєвої діяльності в особистісному зростанні.

Ключові слова: зміст освіти, особистісно орієнтована освіта, людиноцентризм, особистість, розвиток особистості, мислення, мисленнєва діяльність.

Лит. 9.

Постановка проблеми. Система освіти є однією з важливих компонентів суспільства, роль якої, без сумніву, є чи не найвагомішою у розвитку суспільного потенціалу, адже вона не просто забезпечує економічне чи політичне життя людей, не просто будує їх відносини, а покликана сформувати людську особистість, підготувати людину до життя у суспільстві, виховати людину-творця, яка і буде в майбутньому будувати його економічну, політичну, культурну та інші сфери. Сьогодні, в епоху інформаційного вибуху, в епоху панування суспільства знань виникає нагальна потреба розвитку нової людини, людини з новими, творчими поглядами на життя, яка буде готова без жодних вагань поринути в суспільні проблеми і легко та водночас ефективно розв'язати їх за допомогою здобутого в процесі навчання багажу знань. Саме навчання та виховання такої людини, її особистісне становлення є завданням освіти та предметом вивчення багатьох науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку особистості як головного завдання сучасної системи освіти досліджували і продовжують досліджувати вітчизняні вчені – представники різних галузей наук: педагогіки (І. Зязюн, І. Бех [1], С. Сисоєва, Ю. Рибінська [7]), психології (Л. Виготський, О. Леонт'єв, В. Ямницький), філософії (В. Кремень [4], В. Андрущенко, В. Скотний [8], С. Черепанова [9]). Кожен з них наголошує на необхідності перебудови змісту освіти з орієнтацією на всебічний гармонійний розвиток особистості, пропонуючи конкретні шляхи вирішення цієї проблеми. Так, одні науковці схиляються до думки, що застосування особистісно орієнтованих технологій навчання у навчально-виховному процесі з метою надання більшої свободи кожній людині у здобутті нею знань є вирішальним для

ефективності формування особистості. Інші говорять про необхідність виявлення та розвитку творчих здібностей людини для її успішної діяльності в подальшому житті. Багато вчених також вважають розвиток нового, творчого мислення особистості головною передумовою її самореалізації у суспільстві. Різноманітність поглядів та підходів до змісту та організації системи освіти і водночас їх єдність у зверненні до особистості людини доводять актуальність проблеми розвитку особистості, підтверджуючи важливість особистісного виміру освіти.

Мета статті – виокремити серед завдань особистісно орієнтованої системи освіти розвиток мислення людини у її активній творчій діяльності як таке, що потребує першочергового розв'язання; розкрити особливості виховання такого типу мислення в контексті особистісного виміру освіти.

Виклад основного матеріалу. В епоху суспільного поступу змінюються усі елементи суспільства: економіка, наука, культура, освіта. Саме в них відображаються всі позитивні та негативні моменти, які відбуваються у житті суспільства. Акцентуація уваги на демократизацію, гуманізацію, людиноцентризм у суспільних відносинах вимагає переосмислення підходів до змісту освіти, а це підтверджує думку, що модернізація системи освіти – основа розвитку будь-якого суспільства. Сьогодні в освітній сфері України все частіше спостерігається звернення до проблеми розвитку особистості людини, а отже, *особистісний вимір системи освіти* – необхідна умова її успішної перебудови. ЛЮДИНА, її потреби та інтереси мають бути головною метою освіти.

Сьогодні актуальним є осмислення філософських основ розвитку особистості, адже процес особистісного зростання проходить у безперервному вирішенні діалектичних суперечностей, у

РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНІХ ЗАВДАНЬ

постійному переході від невідомого до відомого. Саме філософія освіти покликана зрозуміти внутрішню сутність, а не зовнішню форму цього процесу – процесу всебічного розвитку особистості.

Перспектива розвитку освіти в Україні залежить від наукового осмислення граничних основ педагогічного знання і педагогічної діяльності в цілому та від успіху справи організації освітньої практики. Саме освіта, що олюднює знання і, – будучи осередком соціалізації, забезпечує розвиток людини, має стати пріоритетною сферою в Україні [6, 1].

У сучасних умовах гуманізація організаційних основ освіти означає набуття особистісного виміру всіма формами освітньої діяльності в найбільш широкому значенні цього терміну. Загальний напрям організаційних новацій – розширення можливостей вибору суб'єктів освітньої діяльності. Це створює педагогічне середовище, яке за своїми характеристиками є сприятливим для розвитку, формування активної і творчої особистості. Одним із найважливіших завдань сучасної системи освіти є її перехід до творчих, проблемних методів навчання і виховання у формуванні креативної особистості [7, 90]. Процес здобуття знань, побудований за принципом вирішення різноманітних проблемних ситуацій (причому найефективнішими у цьому плані будуть ситуації, взяті з життя, близькі та знайомі кожній людині), не буде тягарем, а справжньою втіхою для вихованця, сприятиме його інтелектуальному, моральному, творчому та особистісному зростанню.

Дуже важливою для розвитку особистості є правильна організація навчально-виховного процесу, створення відповідних умов для кожного учня/студента, завдяки яким кожен вихованець буде одержувати задоволення від навчання, від нових знань. Потрібно усвідомити, що крім майстерності педагога для успішного навчання і становлення особистості необхідним є також власне завзяття вихованця. Під останнім І. Бех розуміє “велике внутрішнє збудження, поривання, пристрасть до якоїсь справи. В даному разі йдеться про палкий потяг вихованця до морально-духовного зростання. З огляду на це центральною педагогічною метою має бути виховання в нього завзяття стати носієм суспільно значущих цінностей як репрезентантів гуманістично спрямованої індивідуальності” [1, 47]. Таке особисте завзяття зможе стати стимулом до навчання та додаватиме людині впевненості у своїх силах.

Учасники навчально-виховного процесу

(педагог та його вихованці) мають бути єдиним цілим, повинні мати спільну мету – навчання та виховання, які необхідно будувати за суб'єкт-суб'єктним принципом. Лише за умови визнання вчителем неповторності особистості учня/студента, утвердження її цінності можна говорити про ефективність взаємопов'язаних між собою процесів передачі та одержання знань.

Враховання цих особливостей має бути вирішальним у переорієнтації суспільної та освітньої діяльності зокрема на творення людини як особистості. Головна роль тут, на думку В. Кременя, належить освіті, адже кожен не народжується особистістю, а *стає нею*, оскільки здатен до постійної *самозміни*. Особистісні якості індивід не одержує звідкись гарантовано, а сам виробляє їх із часом, віддаляючись від природного стану. І виробляє на основі освіти, знання. Ігнорування ж освітніх практик позбавляє його звання людини, а тим більше особистісності, робить його “розмовляючою істотою” [4, 4].

Важливою є смислова та змістова наповнюваність навчально-виховного процесу. Увесь навчальний матеріал має бути “зрозумілим, цікавим, і потрібним” (Е. Ільєнков) для учнів/студентів. Лише за таких умов людина буде здатною розвинути свою особистість: інформація, яку сприймає людина під час навчання, не повинна бути переповненою маловажливими елементами-фактами, а повинна бути *зрозумілою* кожному і водночас містити певні прогалини, заповнивши які можна буде побачити усю картину (засвоїти певну тему). Для того, щоб вивчити предмет цілісно та ґрунтовно, необхідним є *зацікавлення* людини до навчання, тобто почута чи побачена інформація має задовольняти потреби та відповідати інтересам особистості. І нарешті, для успішного засвоєння знань дуже важливим є усвідомлення їх *потрібності* у подальшій життєдіяльності, тобто їхнього нерозривного зв'язку з життям.

Виконуючи будь-який вид діяльності, людина пізнає світ і саму себе, осмислює своє місце в світі, вдосконалює свої вміння і в результаті розвиває свою особистість. С. Черепанова наголошує на тому, що процес пізнання розгортається у діалектичному взаємозв'язку і взаємозумовленості чуттєвого та раціонального рівнів свідомості. Відтак навчально-виховний процес, за принципом неперервності, передбачає функціонування інформаційних потоків, які цілеспрямовано розвивають чуттєву і раціональну сфери свідомості особистості. Розвинена чуттєвість спонукає дію інтелекту, а чуттєвість та інтелект взаємозумовлюють процеси творчості [9, 32]. Таким чином, за ефективної організації

навчання людина не просто здобуватиме знання, але й розвиватиме свої креативні здібності, формуватиме власну неповторну особистість.

То як розвинути таку особистість? Відповідь проста і складна водночас: людині необхідно навчитись мислити і навіть більше – навчитись осмислювати себе і своє місце у світі. Мислить (істинно мислить) лише та людина, що перебуває в контакті та єдності із суспільством та суспільними відносинами з іншими людьми. Навчити людину будь-якому виду діяльності, зокрема навчити людину мислити, – непросто. Важливим вбачаємо врахування того факту, що сьогодні освіта переважно виконує *інформаційну функцію*, тобто головним завданням для неї є передача знань. В. Босенко [2] вважає, що нагнітанням інформації не можна сформулювати всебічно розвинену, глибоку у всіх почуттях і сприйманнях людину, бо людина утверджується у предметному світі всіма почуттями. Велику роль у цьому процесі відіграє практика. Мислити потрібно вчити не способом прямої подачі інформації, а предметно практичною діяльністю, тобто завдання освіти – не забезпечення відомостями та інформацією готової людини, а забезпечення можливостей та умов для розвитку людини в людині. Інформаційна функція освіти не повинна бути визначальною. Поряд з нею освіта має виконувати *розвивальну функцію* шляхом залучення людини до активної діяльності: дати людині у шкільні роки можливість працювати, діяти, перетворюючи дійсність, означає дати їй можливість стати людиною, виробити, створити із себе людину.

Таким чином, зміст освіти повинен містити не просто величезну кількість інформації, яку потрібно засвоїти людині у процесі навчання. Ця інформація має бути розвиваючою, має сприяти особистісному зростанню людини, а для її розуміння людина має усвідомити необхідність своєї активної предметно-чуттєвої діяльності, *людина має навчитись мислити*.

На необхідності відкриття доступу до умов людського розвитку, у тому числі й до умов розвитку здібності самостійно мислити як до одного з головних компонентів людської культури, наголошував Е. Ільєнков, окреслюючи розвиток мислення людини і відповідно розвиток особистості обов'язком школи та усієї системи освіти. Він стверджував, що “розум, здатність самостійно мислити формується та вдосконалюється лише у процесі індивідуального освоєння розумової культури епохи. Він, власне, і є ніщо інше, як ця розумова культура, перетворена на особисту власність, на особистий здобуток, на принцип діяльності особистості” [3].

Принципи виховання і формування людського мислення розглядаються як “філософські питання педагогіки і педагогічні питання філософії” (В. Босенко). Це прокладає шляхи діалектики в сучасну педагогіку і освіту, де вона має працювати в статусі методу (теорії та практики виховання та навчання), а також педагогіки – в діалектику, щоб навчити способу мислення діалектичного типу, забезпечити думку відповідними всезагальними поняттями і мистецтвом оперувати ними, вмінню доводити до розуміння протиріччя, до розкриття сутності [6, 11]. Саме тому “оволодіння діалектичним теоретичним мисленням – це необхідність, що диктується об'єктивним саморозвитком матерії конкретного рівня її розвиненості. Діалектичне мислення будується як розвиток і, відповідно, як аналог та метод розкриття дійсного розвитку та його тенденцій у будь-якій області” [2, 285].

Проблему розвитку творчого мислення як завдання системи освіти та філософії освіти зокрема можна спостерігати і у поглядах В. Скотного, який підкреслив, що філософія як форма мислення “не просто мислить, а творить форми мисленнєвості (як мистецтво творить форми чуттєвості). Мисленнєвий потенціал людини вищий, ніж сума обставин, які їй пропонує дійсність, котра могла б мати потребу в її думках. Філософське мислення, якщо його сприймати як мисленнєвість, зовсім не вимагає згоди чи незгоди, воно допускає те та інше, воно розширює простір думки” [8, 29].

Оскільки розвиток мислення є запорукою розвитку особистості, важливо знайти умови його виховання. На питання, як навчити людину мислити, Е. Ільєнков відповідає так: “Треба організувати процес засвоєння знань, процес засвоєння розумової культури так, як організовує його тисячі років найкращий учитель – життя. А саме так, щоб під час цього процесу дитина постійно була змушена тренувати здатність самостійно розв'язувати задачі, що потребують мислення... Усе людське пізнання є ніщо інше, як безперервний процес постановки і вирішення все нових і нових задач – питань, проблем, труднощів” [3].

На думку Г.В. Лобастова, практична діяльність людини, активне перетворення нею дійсності є процесом перетворення (зміни, розвитку) самої людини. Саме всередині цього процесу і відбувається процес мислення. “Якщо історичну практику розуміти як процес споглядальний, творчий, то і діяльність мислення, яка є закріпленою всередині цього процесу, має володіти цими ж якостями. Тому логіка мислення

повинна мати творчий характер, вона, відповідно, не тільки шукає в історії своє виправдання, але й бере участь у спогляданні цієї історії, творить ту дійсність, відображення якої вона сама і є. Тому істинне мислення, завдяки універсальній споглядалній здатності, є формою народження знання та його обґрунтування: логіка цього мислення є формою доведення, але як змістова форма вона завжди здійснює себе в контексті і через контекст тих предметно-практичних умов, всередині яких існує конкретно-історична людина” [5, 243].

Сьогодні проблема людини є такою, що потребує нагального вирішення, оскільки в масовій культурі й суспільстві споживання вона (людина) неповна, часткова, нездійснена. Вона не виконує свого головного завдання – йти шляхом *самоперетворення, самореалізації, продуктивної діяльності*. Вона не олюднює, не одухотворює світу навколо себе; вона застигла, нерухома, і її навряд чи можна називати особистістю. Такій масовій людині важко відповідати на нові виклики соціуму, яких сьогодні стає все більше й більше [4, 3]. Саме тому освіта як головний чинник у формуванні людини нині переживає період перебудови свого змісту, період зміни своїх завдань. Для того, щоб людина могла ефективно реалізувати власний творчий потенціал, тобто змогла відбутись як людина, вона, її особистість мають бути предметом пильної уваги суспільства в цілому та освіти зокрема, що в черговий раз підтверджує необхідність побудови системи освіти зорієнтацією на розвиток особистості. Система освіти повинна бути побудована за принципом “людина – головна цінність”, тобто за принципом людиноцентризму. Людиноцентризм – це актуалізація гуманістичних тенденцій, відхід від раціоналістичних, прагматичних імперативів сучасної епохи, яка потребує людини значущої, творчої, ініціативної і разом з тим інноваційно мислячої [4, 4].

Особистість розвивається та вдосконалюється лише тоді, коли є залученою до суспільних відносин, до здобутків людської історії, науки, культури, тобто тоді, коли вона здобуває знання. Цей процес – процес набуття знань є дуже складним та багатоаспектним. Важливою для його успішності та ефективності є правильно організована *мисленнєва діяльність людини*, яка має бути спрямована не просто на одержання певної суми знань, а на їх осмислення та активне застосування. Лише за умови орієнтації освіти і всього суспільства на розвиток особистості, на виявлення її внутрішніх потенціалів до продуктивної, творчої діяльності ми зможемо говорити про суспільний поступ взагалі.

Висновки. Звернення уваги до потреб та інтересів людини, її особистісного становлення є характерним для різних сфер сучасного суспільства – економічної, політичної, громадської. Та найважливішу роль у вирішенні проблеми розвитку особистості безумовно відіграє освітня сфера суспільного життя, адже у процесі навчання людина розширює власний світогляд, ознайомлюється з науковими та культурними надбаннями попередніх поколінь, здобуває нові знання, має можливість застосувати їх на практиці, здійснюючи активну мисленнєву діяльність. Саме у навчанні, у активній діяльності та у спілкуванні з оточуючим світом відбувається процес розвитку мислення та формування людської особистості.

Освіта має бути організована так, щоб були створені усі умови для самостійної діяльності людини. Якщо людині будуть давати готові знання, то вона ніколи не зможе зростати інтелектуально, не навчиться мислити. Для цього їй необхідно дати можливість проявити себе, спробувати свої сили у вирішенні тієї чи тієї проблеми і в такий спосіб одержати задоволення від результату *своєї* роботи. У процесі навчання людина має постійно працювати над собою, прагнути до *самовдосконалення* і при цьому вона повинна *усвідомити* та *осмислити* важливість власного особистісного розвитку для майбутньої успішної життєдіяльності.

1. Бех І. Цілісність особистості як теоретико-прикладна проблема // Педагогіка і психологія. – 2008. – №2. – С. 40 – 49.

2. Босенко В. Воспитать воспитателя (над чьм не работают и о чьм не спорят философы). – К.: изд-во “Льбидь” при Киев. Ун-те, 1990. – 322 с.

3. Ильенков Э. Школа должна учить мыслить! // Народное образование. – 1964. – №4. Приложение (режим доступа: <http://caute.ru/ilyenkov/texts/sch/schola.html>).

4. Кремень В. Особистість в освітньому просторі сучасної цивілізації // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 24 – 26 жовтня 2011 р.). – Хмельницький, 2011. – С. 3 – 7.

5. Лобастов Г. Диалектика определенной деятельности как определения бытия и мышления // Мышление и деятельность: Сборник материалов Второй Международной конференции памяти Э.В. Ильенкова (Москва, 10 – 11 марта 2011 г.). – М.: Изд-во СГУ, 2011. – С. 240 – 279.

ВЕРТЕП ЯК РІЗНОВИД ШКІЛЬНОЇ ДРАМИ

6. Муратова І. Філософсько-освітні виміри самосвідомості: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.10 / Борис Володимирович Новіков. – К., 2007. – 17 с.

7. Рибінська Ю. Тенденції розвитку нетрадиційної освіти в сучасному суспільстві // Вісник Житомирського державного університету. – 2011. – Вип. 59. Педагогічні науки. – С. 89 – 92.

8. Скотний В. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 348 с.

9. Черепанова С. Поняття “стиль мислення” у науці та філософії освіти // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук. праць. – Львів: Українські технології, 2002. – Вип. 7. – С. 32 – 41.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012

УДК 37.036

Світлана Луців, аспірант кафедри романської філології та компаративістики

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ВЕРТЕП ЯК РІЗНОВИД ШКІЛЬНОЇ ДРАМИ

У статті звернено увагу на шлях становлення й розвитку вертепу. Узагальнюються відомості про вертеп як різновид шкільної драми, простежуються і виокремлюються спільні і відмінні елементи у їхньому творенні.

Ключові слова: вертеп, інтермедія, шкільна драма, вертепна драма, театр, ляльковий театр, навчально-виховний процес.

Літ. 16.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Шкільна драма була відома в Україні ще в XVII столітті. Особливу роль в її розвитку відіграла Києво-Могилянська академія (1701), де шкільна драма досягла найвищого розвитку у другій половині XVIII століття.

Витоки шкільної драми приводять до народного театру, до спектаклів кріпацьких театрів та аматорських труп при магнатських маєтках, до видовищних дійств Запорізької Січі, до музичних інтермедій шкільного театру Київської академії. В цьому ж переліку знаходиться і вертепна драма.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Важливе місце у навчально-виховному процесі у школах України відводилося драмі (містерії, вертепу), яка стала важливим елементом автентичної української педагогіки. Вона впливала на різні сфери життя українців: освіту, релігію, культуру, мистецтво. Серед творців шкільної драми були відомі релігійні діячі, педагоги, письменники Ф. Прокопович, Л. Горка, Д. Ростовський, С. Полоцький, М. Козачинський, М. Довгалевський, Г. Кониський та багато інших.

Старовинному українському театру, зокрема, вертепу присвятили свої праці Б. Грінченко (1900), І. Франко (1906), С. Марковський (1929), Й. Федас (1987). Особливості функціонування шкільної драми показані в дослідженнях В. Резанова (1914), В. Перетц (1928), Л. Корній (1993).

Метою статті є узагальнення відомостей про вертеп як різновид шкільної драми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вертеп виник в Стародавній Греції. Про грецький театр зафіксовано згадки в працях давньогрецького історика Ксенофонта та давньогрецького філософа і вченого Арістотел. Зокрема, там зазначено, що “в III ст. до нової ери грецький ляльковий театр мав уже велику популярність” [14, 7].

Від греків ляльковий театр помандрував до римлян. Доказом цього може бути вислів Горация: “Duceris, ut nervis alienis mobile lignum” (тебе водять, як рухомий патичок на нитках чужими руками) [16, 9], що доводить побутування в той час такого роду вистави.

Починаючи з VIII століття християнської ери, стихійно розповсюдилися по всій Європі “святі уявлення”, особливо за “мотивами” чудового народження й чудового воскресіння Ісуса. Це були народні, часто дуже примітивні, видовища на міських площах для дітей і простаків – грубуваті імпровізації, що далеко йдуть від справжньої розповіді Євангелія.

У Західній Європі вертеп із духовною частиною й вертепною драмою (як окрема галузь лялькових вистав) з’явився не раніше XVI ст., а звідти перейшов у Польщу і в Україну. Незважаючи на значний час свого існування (до середини XX століття), найбільшу популярність вертепна драма здобула у другій половині XVIII століття.

Український вертеп бере свій початок від